

QÁBILET HÁM ZIYREKLIKTI RAWAJLANDIRIW HAQQINDA SHÍGIS OYSHILLARINIŃ KÓZ-
QARASLARI

Orazalieva Raziya Romanovna

Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti oqıtıwshısı

Olar bizlerdiń úmitimiz, ertengi kúnimiz. Sonıń ushın jaslarǵa keńnen jol ashıp beriw, talap hám máplerin támiyenlew, qábiliyet hám talantın júzege shıǵarıw, turmista óz ornın tabıwına járdem beriw, olarǵa juwapker lawazımlardı isenip tapsırıw bunnan keyinde turaqlı itibarımız orayında boladı.

Mirziyoev Shavkat

ANNOTATSIYA

Barkamal jetik shaxsti tárbiyalaw, Respublikamızda kadrlar tayarlawdı dáwir talaplari dárejesinde kóteriw, tálimniń rawajlanıp atırǵan bazar ekonomikasi múnásebetlarına tiykarlanǵan mexanizmin jaratiw, onıń mazmunın rawajlandiriw oqıwshi hám oqıtıwshılardaǵı tálim-tárbiya protsesine múnásebetin, qaraslarnıń qalıplestiriw siyaqlı máselelerdi qamtıp alıw.

Gilt sózler. Pedagogika, Xalıq tálimi, qábiliyet hám talent, Kadrlar tayarlawdıń milliy dástúri.

Bizlerde bala tárbiyasi menen shug'llaniwshi mákan retinde mektep tańlanǵan. Sebebi mektepte bala bilim aliwdan tisqari shaxs retinde de qalıplese. Demek, tálim-tárbiya tarawına haqiqiy puqara qılıp tárbiyalawday juwapkershilikli wáziypa júklengen. Xalıq tálimi hám joqarı talim jolı menen kámil insan túsın jaratiw zárúr.

Barkamal jetik shaxsti tárbiyalaw, Respublikamızda kadrlar tayarlawdı dáwir talaplari dárejesinde kóteriw, tálimniń rawajlanıp atırǵan bazar ekonomikasi múnásebetlarına tiykarlanǵan mexanizmin jaratiw, onıń mazmunın rawajlandiriw oqıwshi hám oqıtıwshılardaǵı tálim-tárbiya protsesine múnásebetin, qaraslarnıń qalıplestiriw siyaqlı máselelerdi qamtıp alǵan, «Kadrlar tayarlaw milliy dástúri» basqishpa-basqish ámelge engizilip átir. Atap aytqanda, onıń tiykarǵı jónelislerinen biri «Intali balalar hám uqipli jaslar» bóliminde tálim aliwshılardaǵı uqiplılıqti málim shárt-sharayatlar tiykarında qábiliyet dárejesine kóteriw zárúrshiligi bólek belgilenedi. Búgingi kúnde olarǵa keń imkaniyatlar jaratiw, mazmunlı dástúr tiykarında oqıtıw, sabaqta hám sabaqtan tisqari shınıǵıwlarǵa qosıw zárúrli wáziypa ekenligi kórsetilgen.

Sol kóz qarastan, tálim sistemasında intali jaslarǵa óz waqtında anıqlaw, olardı saralaw hám qábiliyetin rawajlandiriwda olarǵa aqılǵa say kórsetpe beriw, respublikada aqilli-ziyrekli, dóretiwshilik pikirlewshi jańa áwladtı tárbiyalawdıń zárúr deregi bolıp tabıladı. Bul boyınsha is-ilajlar tiykarınan qábiliyetli jaslarǵa saralaw, olar menen islesiw, qızıǵıwshılıqlari, uqıplıǵın úyreniw hám qábiliyetlerin rawajlandiriw menen baylanisli. Shaxs hám onıń kámalati rawajlanıwı hám óz rawajlanıwınıń joqarı shıńına umitiliwi ushın imkaniyatların sheksizligin támiyinlew zárúr.

Uqipli balalar hám intali jaslar mámlekettiń intellektuallıq potentsiallıǵın asirip bariwshi hám anıq maqsetler jolında nátiyjeli paydalanıwi ushın zárúr «altın rezervi» bolıp tabıladı. Bul - mámleketimiz qúdreti, mámleketimiz keleshegi bilimli, dana hám ruwxıy barkamal, uqipli, dóretiwshi, qábiliyetli kadrlarǵa baylanisli ekenligin tereń ańlaǵan halda xızmet júritiw bolıp tabıladı. Sebebi dóretiwshi, uqipli, yaǵniy joqarı mánawiy, ruwxıy hám fizikalıq barkamallıqti sáwlelendiren shaxsǵana jámiyetti,

xalqti joqarı rawajlanıw tárepke jetekleydi, olardı ruwxıyat hám aǵartıwshılıq babında teńsiz tabıslarǵa ilhamlantıradi. Kámillikti arziw etpegen, barkamal áwladlardı er jetkiziw haqqında qayǵırmaǵan xalqtiń, millettiń, keleshegi joq. Uqıplılıq qábiliyet, kámilliktiń eń tiykari, úzliksiz bólimi bolıp, uqıplı shaxslardı tárbiyalaw, olardıń intasin júzege ko'teriw jámiyetimizde eń zárúrli aktual wáziypa bolıp tabıladı.

Oqıwshılardıń individual ózgesheliklerin inabatqa alıp, olar menen islew, qızıǵıwshılıq hám uqıplılıqların anıqlawda túrli psixodiagnostika testlerden, sorawnamalardan paydalanıw hám rawajlandırıw texnologiyaları házirgi tálim sistemasında ele óz sheshimin tolıq tappagan. Áne sol wáziypalardı sheshiwde júzege shıǵıwshı mine sonday qarama-qarsılıqlardı saplastırıw, izertlew shınıǵıwları onıń aktuallıǵın belgilep beredi.

Ziryek jaslardı izlep tabıw, olarǵa aqılǵa say kórsetpe beriw, sabaqta hám sabaqtan tisqari dógerek shınıǵıwlarına qosıw, olardıń qábiliyetin arnawlı bir jónelislerge jóneltiriw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Intalı oqıwshılardıń ózine tán individual - psixologiyalıq ózgesheliklerin, ishki kúsh-quwat, jasirin imkaniyatların ashıw, rawajlandırıw, tásir etiwshı faktorlı qurallardı tabıw, yaǵniy olardı jámiyet zárúrligi, talabı, rawajlanıwı imkaniyatına mas ráwishte maqsetge muwapıq jóneltiriw Ózbekstanımızdıń ǵaresiz rawajlanıwı, keleshek rejeleriniń, dúnya jámiyetshiliginde eń rawajlangan mámleketler qatarına qosiliwin ámelge asiriwdıń negizi bolıp tabıladı. Mine sonday jantasiw joqarı dárejede rawajlangan intellektuallıq hám dóretiwshilik sipatlarǵa iye shaxsti tárbiyalaw imkanin beredi.

Demek, Farabiy ádep-ikramlıq páziletler degende, bilimdanlıq, danalıq hám oy-pikirli bolıw, hújdanıyılıq, kishiyeıllik, kópshilik pikirin, máplerin joqarı qoyıw, haqıyqat, ruwxıy rawajlanıwǵa umitiliw, ádalatlılıq kibi páziletlerdi ko'rsetip ketedi. Eń áhmiyetlisi, hár bir insan bilimli, aǵartıwshılıqlı bolıwı kerek. sonıń ushın da Farabiy ádep-ikramlıqqa joqarı darejede qaraydı. Bunnan Farabiydiń ádep-ikramlılıqtıń qulıq tásirleri sáwleleniwı retinde de shólkemleskenin kóriwimiz múmkin. Abu Ali ibn Sina «Xay ibn Yaqdan» shıǵarmasında ilim-aǵartıwshılıqtı ornatiwǵa kirisiwi nátiyjesinde kózi ashılǵanı, onıń nátiyjesinde ilim hám óz jámalin sáwlelendirgenin hikaya eter eken, ilim aqıldı uyqı bilmeytuǵın oyaw, qartaymaytuǵın jas, beli búgilmeytuǵın barvasti núraniy retinde sáwlelendiredi. Oylaw zárúr sózlerin hám biliwi múmkin oy-pikirlerdi nárselerdi oqıwǵa kirirkenin, bul jolda aqıldı iske salıp alǵanlıǵın jazıp ótedi. Ibn Sina insan kámalatında aqiliy, ádep-ikramlılıq, tárbiyanıń óz-ara baylanista ámelge asiriwdıń usılların jaratıp, tálim-tárbiya tarawında óz ornına iye boldı. «Medicina nızamlıqları» shıǵarmasında Ibn Sina gıgienalıq tárbiyanıń insan qulıqına, onıń fizikalıq hámde ruwxıy salamatlıǵına tásin ilimiy-ámeliy jol menen tiykarlap bergen. Onıń pikirinshe, kim aqiliy hám fizikalıq tárepten qánshellı jetik bolmasın, eger ondaǵı bilim hám kúsh ádep-ikramlılıq normalarına say túspe, bunday joqlıq jámiyettiń haqıyqiy aǵzasi esaplana almaydı hám al jámiyetke payda keltire almaydı. Ózi ushın ǵana jasawdan xalıq ushın, ulıwma mápler ushın jasawǵa umitiliwshı adamlardı Ibn Sina jaqsı ádep-ikramlı insanlar dep esaplaydı.

Ibn Sinanıń bilim aliw arqalı erisiletuǵın nátiyjeleri haqqındaǵı táliymati oqıw teoriyasında bólek orın iyeleydi. Onıń pikirinshe, buyımlardıń shınında da biliwge sırtqı kórinisin analiz qılıw, sebeplerin anıqlaw tiykarında aqıl menen erisiledi. Ibn Sina aqıldıń rawajlanıwı basqıshların islep shıqqan. Baqlaw menen qabil qılıwdıń birinshi basqıshı aqiliy kategoriyolardı túsindiriw bolıp tabıladı. Ekinshi basqıshı eki túrli pikirdi qabil etiw bolıp tabıladı. Aqıl rawajlanıwınıń úshinshi basqıshına ózlestirilgen pikirlerdi qabil etiw menen erisiledi. Sonda onı haqıyqiy aqıl delinedi. Ibn Sina aqıl degende, insannıń tuwma

uqiqliligin, sonday-aq, tajriybe tiykarinda ham biliw protsesinde qaliplesetugin pikirlew qabilyetini tusinedi. Aqil insanni birlemshi tuwma salamat pikirlewi, jaqsi ham jaman islerdi juzege keltiretugin, olardi pariqlantug'in kush, dep taripleydi. Aqil insanni is-hareketlerinde sawlelenedi. Insan aqil jardeminde narseler ham hadiyselelerdi analiz etedi, uliwmalastiradi hamde olardin en jaqsilarni taqlaydi, dep uqtiradi. Sonday-aq, aqildi eki kategoriyaga ajratadi. Olardin biri - teoriyalıq aqil bolıp, barlıqtağı uliwma narselerdin mazmunın qabil etiw bolıp tabıladı, eginshisi bolsa amelıy aqil bolıp, buyimlardı taqlawda turtki retinde korinetugin qabilyetler.

Yusuf Has Hajib «Qutadgu bilig» shigarmasinda bilimdi ullı, oqiwdı ullı dep taripleydi, sebebi ziyrek insan ullı boladı dep ilimli adamlardi tup qatlamdağı adamlarğa qosadi, alim jaqsi islerdin barlığı ilim sebepli amelge asiriliwi mumkinligini aytadı. Sol dawirlerden aq alim «bilim hatte aspan tarepke jol ashar» dep boljaydi. Bul dunyada joqliq payda bolıp, tek bilimli adamlarğa jaqsi is qılıp, adalatlı siyasat jurgizip kelgen dep uqtiradi. Hatte hukimdarlar da, jurtti, mamleketin, aqil, ilim, ziyreklik penen basqarsa el, xalıq-jurt parawan baladı, tinish omir keshiredi. Dunyada insan bilim ham ziykerligi sebepli arziw tileklerge, ullılıqqa erisiw mumkinligini aytadı..

Lekin, sonday bilim ham ziyreklikni qadirine tap ozlerine uqsagan danalar ham ziyrekliler jetedi. Bilimsiz ham nadanlar bunday paziletlerge iye emes deydi, sebebi jamiyettegi barlıq qateler bilimsizlik, nadanlıq sebepli juz beriwden al qayigiga tusedi.

Alim bilimdi ziyaga teń joq gawharğa uqsatıp, al insandı ostiredi, jahanniń sır-sinaatların bilip aliwga jardem beredi, deydi.

Insan nege erisken bolsa, bilim sebepli eriskenligini aytıp otedi. Biraq bul baylıqti hesh kim urlay almaydi, dep bilim ham ziyreklikni muqaddes dos, mehriyban qarindas retinde taripleydi.

Kaykovusdin «Qabusnoma», Ahmad Yugnakiydin «Hibat ul-xaqoyiq», Jamiyidin «Bahariston» siyaqli shigarmalarında barkamal shaxsti qaliplestiriwdin mazmuni, metodları hamde tarbiya qurallari tuwrısında oy-pikirler bayan etilgen.

Ullı danishpanlarımızdan Abu Rayxan Beruniy qabilyetler tuwrısında pikir juritken. Beruniydin aytwinsha, balaniń bilimi apıwayidan quramalığa shekem qarap baradi. Bul erte jaslıqtan baslanadi. Bul agartiwshi kem ushiraytugin qabilyetlerdi miy nerv sistemasinin ozgeshelikleri menen belgileydi. Lekin bunday belgili adamlar ataqli bolıwı turgan gap, degen manini bermeydi. Hamme narseni keyinshelik alıp barılatugin talim-tarbiya sheshedi. Jaqsi normalı talim-tarbiya natijesinde bazi halatlarda qabilyetli balalar osip ulkeyip, ol yaki bul tarawda uqiqli adamlar bolıp jetilisedi. Talim-tarbiya beriwdi tan alıwg'a Beruniy balalıqtan jarqirap turgan kem ushiraytugin qabilyetler jas otiwi menen soniwi mumkinligini oz shigarmalarında jazıp qaldirgan. Tuwma qabilyet teoriyasına qarata tek Beruniy emes, balki sol zaman da jasag'an barlıq oyshillar joqarıdağı juwmaqda edi. Lekin qabilyetli, uqiqli insanlar sol paziletlerin juzege shigariwi ushin zarur shart-sharayatlarga iye bolıp, kop miynet qılıwı zarur, keri jagdayda bolsa qabilyet soniwi de mumkin.

Paydalanılğan ádebiyatlar

7. Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Pespublikasini yanada rivojlantirish buyicha Harakatlar strategiyasi tuğrisida"gi PF-4947 -sonli Farmoni. Lex.uz
8. Sh.M.Mipziyoev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan bipga quramiz" mavzysidagi O'zbekiston Pespublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatolarining qushma majlisidagi nutqi. – T.:

-
- “O`zbekiston”. 2016.
9. Sh.M.Mirziyoev. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O`zbekiston Respublikasi Konstituciyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag`ishlangan tantanali maposimdagi ma’ruzasi. – T.: “Wzbekicton”. 2017.
 10. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent.1993y.
 11. Akramova F. o`quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish yo`llari.// Umumiy o`rta ta`lim tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining materiallari. - T.: o`zPFITL. 2006. 205-209 betlar.
 12. Alimov F.N. Yosh davrlar psixologiyasi. o`quv qo`llanma. - T: 2003. 5-26 betlar.
 13. Anańev B.G. Formirovanie odarennosti – sklonnosti i sposobnosti. To`plamida. LGU nashriyoti, 1962y.
 14. Asamova R.Z. Komil inson orzusi.// Guliston j. № 4, 2001. 8-9 betlar.
 15. Asamova RL., Masharipova N.R. Shaxsning intellektual taraqqiyoti va unga ta’sir qiluvchi omillar.// Bakalavriat va magistratura talabolarining «Qishloq va suv xo`jaligi muammolari» ilmiy konferensiyasining materiallari.// -T.: 2004. 120-121 betlar.
 16. Ahmedov M., Ibragimov M. Bola shaxsining shakllanishida o`smirlik davri xususiyatlari. //Uzluksiz ta`lim// 2002y.№3, 93 - 97betlar.
 17. Davletshin M.G. Qobiliyat va uning diagnostikasi. T.: 1979yil.
 18. Davletshin M.G. o`quvchilarda qobiliyatlarni tarkib topishi. T.: o`qituvchi, 1965 yil, 48 bet.